

SOMATIK HUQUQLAR VA BIOETIKA: INSON HUQUQLARINING YANGI AVLODI

Dilafruz Istamova-Fayzullaeva Oybek qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti, Davlat va Huquq nazariyasi kafedrasida tayanch
doktoranti

Email: dilafruzkhon99@gmail.com

Tel: +998900480309

Annotatsiya: Mazkur maqolada inson huquqlari tizimidagi yangi huquqiy tushuncha – somatik huquqlar va uning rivojlanish tarixi, nazariy asoslari hamda dolzarb muammolari chuqur tahlil qilingan. Tadqiqot bioetika bilan somatik huquqlar orasidagi uzviy aloqani ko'rsatib, inson tanasi ustidan huquqiy va axloqiy nazorat masalalarini muhokama qiladi. Shu bilan birga, maqolada xalqaro huquqiy me'yorlarning somatik huquqlarni tartibga solishdagi o'rni ko'rib chiqilgan. Genetik modifikatsiya, organ transplantatsiyasi, inson imkoniyatlarini texnologik yo'l bilan kengaytirish va sun'iy intellekt bilan integratsiya kabi yangi texnologiyalar oqibatida yuzaga kelayotgan axloqiy va huquqiy muammolar keng yoritilgan. Maqolada xalqaro hamkorlikning zaruriyati va xalqaro standartlarni shakllantirishdagi qiyinchiliklar ham qayd etiladi. Xulosa qismida esa somatik huquqlar sohasida xalqaro hamjamiyat oldida turgan mas'uliyatlar va istiqboldagi vazifalar aniq va mantiqiy tarzda taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: somatik huquqlar, bioetika, inson huquqlari, genetik modifikatsiya, transplantatsiya, reproduktiv huquqlar, sun'iy intellekt integratsiyasi, genetik diskriminatsiya, xalqaro huquq, axloqiy me'yorlar, inson daxlsizligi.

Hozirgi zamon inson huquqlari tizimi jadal rivojlanib borayotgan texnologiyalar, ayniqsa biotibbiyot, genetik muhandislik va bioetikaning shakllanishi bilan yangi bosqichga kirdi. Ushbu rivojlanish insonning o'z tanasiga bo'lgan huquqlarini yangi darajaga ko'tardi va "somatik huquqlar" deb nomlangan yangi huquqlar guruhini yuzaga keltirdi. Bu huquqlar inson tanasi bilan bog'liq bo'lgan yangi imkoniyatlarni huquqiy jihatdan tartibga solish zarurati natijasida shakllandi.

Somatik huquqlar tushunchasi, asosan, insonning o'z tanasi ustidan mustaqil qaror qabul qilish, tanasini yangilash yoki o'zgartirish imkoniyatlarini nazarda tutadi. Bugungi kunda somatik huquqlar reproduktiv huquqlar, jinsni o'zgartirish huquqi,

organlarni transplantatsiya qilish huquqi va evtanaziya kabi masalalarni o'z ichiga oladi (Starovoytova, 2006).

Bu huquqlar g'oyasining rivojlanishi bioetika fanining shakllanishi bilan uzviy bog'liqdir. Bioetika inson tanasi bilan bog'liq bo'lgan yangi texnologiyalarning axloqiy chegaralarini belgilab beradi va huquq bilan axloq o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'minlaydi. Bioetikaning zamonaviy konsepsiyasi ilk bor amerikalik biolog Van Rensselaer Potter tomonidan "kelajak ko'prigi" sifatida taqdim etilgan bo'lib, uning asosiy maqsadi insoniyatning yashab qolishi bilan bog'liq axloqiy muammolarni hal qilishga qaratilgan edi (Potter, 1971).

Somatik huquqlar va bioetikaning xalqaro huquqiy asoslari bugungi kunda ko'plab xalqaro hujjatlarda mustahkamlangan. Jumladan, YUNESKO tomonidan qabul qilingan "Inson genom va inson huquqlari bo'yicha umumjahon deklaratsiyasi" (1997), "Bioetika va inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi" (2005) va "Inson genetik ma'lumotlari to'g'risidagi deklaratsiya" (2003) kabi xalqaro hujjatlar buning yaqqol misollaridir.

Inson tanasi ustidan huquqiy nazorat va nazariy asoslar turli mamlakatlar amaliyotida ham turlicha yondashuvlarni ko'rsatadi. Masalan, Yevropa mamlakatlarida somatik huquqlar ancha keng huquqiy tartibga solingan bo'lib, evtanaziya kabi masalalar ham qonunan tan olingan (Jones, 2015). AQShda esa somatik huquqlar ko'proq reproduktiv huquqlar va jinsni o'zgartirish bilan bog'liq huquqlar bilan chegaralanadi.

Somatik huquqlarning rivojlanishi bilan bog'liq dolzarb muammolardan biri axloq va huquqning chegaralarini aniqlashdir. Chunki bu huquqlar axloqiy va diniy qarashlar bilan to'qnash kelib, murakkab ijtimoiy va huquqiy munozaralarni keltirib chiqarmoqda. Ayniqsa, reproduktiv huquqlar yoki jinsni o'zgartirish huquqi kabi masalalar an'anaviy jamiyatlarda jiddiy qarama-qarshiliklarga sabab bo'lmoqda (Callahan, 2004).

Bugungi kunda somatik huquqlar doirasi kengayib, genetik modifikatsiya, inson embrionlari ustida olib boriladigan tadqiqotlar va sun'iy intellektning inson tanasiga integratsiyasi kabi yangi texnologiyalar bilan boyimoqda. Masalan, CRISPR texnologiyasi orqali inson genlarini o'zgartirish imkoniyatining paydo bo'lishi, insoniyat tarixida misli ko'rilmagan imkoniyatlarni ochib berdi va shu bilan birga ko'plab axloqiy va huquqiy masalalarni yuzaga keltirdi (Doudna & Sternberg, 2017).

Genetik modifikatsiya orqali inson salomatligini yaxshilash, irsiy kasalliklarni bartaraf etish kabi imkoniyatlar bilan birga, insonlar orasidagi tengsizlik va genetik

diskriminatsiya xavflari ham mavjud. Shuning uchun ham xalqaro hamjamiyat inson genlarini tahrirlash texnologiyalarini nazorat qilish, bu sohadagi huquqiy me'yorlarni ishlab chiqishga jiddiy e'tibor qaratmoqda (Baylis, 2019).

Bioetika va somatik huquqlarning yana bir dolzarb jihati inson organlarining savdosi bilan bog'liqdir. Organlar transplantatsiyasi jarayonida ko'pincha noqonuniy amaliyotlarning yuzaga kelishi bu sohadagi xalqaro tartibni kuchaytirishni talab qiladi. Xalqaro tashkilotlar organlar savdosiga qarshi kurash bo'yicha xalqaro hamkorlikni mustahkamlash zarurligini qayd etmoqda.

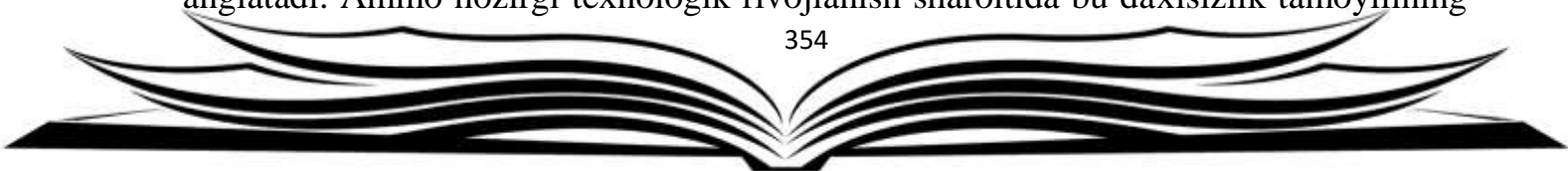
Shuningdek, sun'iy intellekt va inson tanasining integratsiyasi masalasi ham bioetika va somatik huquqlar rivojining yangi bosqichini belgilamoqda. Inson tanasiga kiritiladigan texnologik qurilmalar va ularning insonning jismoniy va ruhiy holatiga ta'siri bo'yicha yangi huquqiy va axloqiy me'yorlar ishlab chiqish zarurati tobora dolzarb bo'lib qolmoqda (Schwab, 2017).

Somatik huquqlar va bioetikaning rivojlanishi insoniyat oldiga yangi imkoniyatlar va bir vaqtning o'zida yangi axloqiy va huquqiy muammolarni qo'yimoqda. Ushbu sohani tartibga solish uchun xalqaro va milliy huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish, texnologiyalarni inson manfaatlariga xizmat qiluvchi yo'nalishda rivojlantirish dolzarb vazifadir.

Somatik huquqlar va bioetika sohasidagi jadal rivojlanish nafaqat texnologiyalarni tartibga solishni talab qiladi, balki insonning fundamental qadr-qimmatini va shaxsiy daxlsizligini himoya qilish uchun xalqaro hamjamiyatdan yangi huquqiy paradigmani ishlab chiqishni ham talab etadi. Ayniqsa, genetik modifikatsiya, inson embrionlarini tadqiq qilish va inson tanasini texnologiyalar bilan integratsiya qilish kabi masalalar insoniyat tarixida misli ko'rilmagan axloqiy va huquqiy muammolarni yuzaga keltirmoqda.

Bu jarayon insoniyatga yangi imkoniyatlarni ochsa-da, inson tabiati, uning o'zligini aniqlashga oid falsafiy va huquqiy munozaralarni ham keltirib chiqarmoqda. Xususan, insonning tanasi ustidan nazorat qilish chegaralari qanchalik kengaytirilishi mumkin, degan savol haligacha dolzarb bo'lib qolmoqda (Habermas, 2003). Ushbu masala inson huquqlari tizimining yanada rivojlanish yo'nalishini belgilaydi va kelajakda global huquqiy me'yorlarni shakllantirishda asosiy rol o'ynaydi.

Somatik huquqlarning rivojlanishi bilan bog'liq masalalardan biri, inson huquqlarining "tana daxlsizligi" tamoyilidir. Bu tamoyil inson tanasini huquqiy himoya qilishga, ya'ni har qanday tashqi aralashuvdan himoyalangan huquqqa ega ekanligini anglatadi. Ammo hozirgi texnologik rivojlanish sharoitida bu daxlsizlik tamoyilining

chegaralari o'zgarib, yangi interpretatsiyalarni talab qilmoqda (Beyleveld & Brownsword, 2001).

Bioetika va somatik huquqlar doirasida ko'tarilayotgan muhim masalalardan yana biri genetik diskriminatsiyadir. Genetik axborot inson hayotiga oid nozik ma'lumotlarni o'z ichiga olganligi bois, bunday axborotni suiiste'mol qilish ehtimoli juda yuqori. Bugungi kunda ko'plab davlatlar va xalqaro tashkilotlar genetik diskriminatsiyani taqiqlovchi qonunchilik bazasini yaratish ustida ish olib bormoqda (Rothstein, 2008). Masalan, AQShning "Genetik Axborot Diskriminatsiyasiga Qarshi Qonuni" (GINA, 2008) genetik ma'lumotlardan foydalanishni nazorat qiladi va ularning suiiste'mol qilinishiga qarshi chora-tadbirlarni belgilaydi.

Bundan tashqari, texnologiyalar yordamida inson tanasining imkoniyatlarini oshirish (enhancement) masalasi ham jiddiy axloqiy va huquqiy bahslarga sabab bo'lmoqda. Ayniqsa, harbiy va sport sohalarida insonning fizik imkoniyatlarini texnologiyalar yordamida kengaytirish tendensiyasi kuzatilmoqda. Bu esa insonning tabiiy imkoniyatlari chegarasi haqidagi tushunchalarni qayta ko'rib chiqishni talab qiladi (Sandel, 2007).

Shuningdek, somatik huquqlar va bioetikani tartibga solishda xalqaro hamkorlikning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Xalqaro tashkilotlarning bu sohada faoliyat yuritishi insoniyat manfaatlarini global darajada himoya qilish imkonini beradi. Ammo mamlakatlar o'rtasidagi madaniy va diniy tafovutlar tufayli xalqaro standartlarni shakllantirish va ularni amaliyotga tatbiq qilish murakkab vazifa bo'lib qolmoqda (Beauchamp & Childress, 2019).

Bundan tashqari, somatik huquqlarni tartibga solishda qonunchilik bilan bir qatorda, axloqiy mas'uliyat va jamiyat xabardorligini oshirish ham katta ahamiyatga ega. Shuning uchun bioetik ta'lim dasturlarini rivojlantirish, axloqiy ongni shakllantirish va jamiyatning bu boradagi bilimini kengaytirish zarur. Axloqiy ta'lim jamiyat a'zolarining huquqlarini anglash va hurmat qilishiga zamin yaratadi (Levine, 2010).

Xulosa qilib aytganda, somatik huquqlar va bioetika sohasidagi yangi rivojlanishlar insoniyatning axloqiy, huquqiy va falsafiy qarashlarini tubdan o'zgartirish imkoniyatiga ega. Ammo bu o'zgarishlar inson huquqlarining asosiy qadriyatlarini va tamoyillariga zid bo'lmasligi kerak. Bu yo'lda inson tanasi bilan bog'liq har qanday texnologik aralashuvni huquqiy va axloqiy jihatdan puxta nazorat qilish, insonning daxlsizligi va qadr-qimmatini hurmat qilish tamoyillarini doimo e'tiborga olish kerak.

Bu jarayonda xalqaro hamkorlikni mustahkamlash, global me'yorlarni ishlab chiqish va ularni amaliyotga samarali tatbiq qilish inson huquqlari tizimining kelajakdagi rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi. Shu orqali somatik huquqlar va bioetika insoniyatning kelajakdagi taraqqiyotini belgilovchi asosiy omillardan biriga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Baylis, F. (2019). *Altered Inheritance: CRISPR and the Ethics of Human Genome Editing*. Harvard University Press.
2. Callahan, D. (2004). *The Cheating Culture*. Harcourt, Inc.
3. Doudna, J. A., & Sternberg, S. H. (2017). *A Crack in Creation: Gene Editing and the Unthinkable Power to Control Evolution*. Houghton Mifflin Harcourt.
4. Jones, D. A. (2015). *Human Dignity in Bioethics and Law*. Routledge.
5. Potter, V. R. (1971). *Bioethics: Bridge to the Future*. Prentice Hall.
6. Schwab, K. (2017). *The Fourth Industrial Revolution*. Crown Business.
7. Starovoytova, O. E. (2006). *Telo i zakon*. Moskva: Yuridicheskaya literatura.
8. Beauchamp, T. L., & Childress, J. F. (2019). *Principles of Biomedical Ethics*. Oxford University Press.
9. Beyleveld, D., & Brownsword, R. (2001). *Human Dignity in Bioethics and Biolaw*. Oxford University Press.
10. Habermas, J. (2003). *The Future of Human Nature*. Polity Press.
11. Levine, C. (2010). *Taking Sides: Clashing Views on Bioethical Issues*. McGraw-Hill Education.
12. Rothstein, M. A. (2008). *Genetic Secrets: Protecting Privacy and Confidentiality in the Genetic Era*. Yale University Press.
13. Sandel, M. J. (2007). *The Case Against Perfection: Ethics in the Age of Genetic Engineering*. Harvard University Press.

Research Science and
Innovation House

